INTELLEKTUAL AXBOROT TIZIMLARI TOMONIDAN YARATILGAN OBYEKTLARNING FUQAROLIK-HUQUQIY MAQOMI VA ULARNI HIMOYA QILISH MASALALARI

Mamajonov Muxammadsobir Kutfitdin o‘g‘li
Sarbon universiteti Ommaviy-huquqiy fanlar
kafedrasi o‘qituvchisi
Assertiveboy17@icloud.com
+998932642497

Annotatsiya. *Mazkur tezisda sun’iy intellekt va boshqa intellektual axborot tizimlari ishtirokida yaratiladigan matn, tasvir, musiqa, dasturiy kod va boshqa natijalarning fuqarolik-huquqiy maqomi tahlil qilinadi. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi hamda “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi Qonuni normalari asosida mualliflik, mulkiy huquqlar, shartnomaviy taqsimot va huquqni himoya qilish masalalari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, amaldagi tartibga solishdagi noaniqliklar aniqlanib, qonunchilikni takomillashtirishga doir takliflar ilgari suriladi.*

Kalit so‘zlar: *sun’iy intellekt, intellektual axborot tizimi, generativ model, mualliflik huquqi, intellektual mulk, fuqarolik-huquqiy maqom, huquq egasi, zararlarni qoplash.*

Abstract. *This thesis analyzes the civil-law status of texts, images, musical works, software code, and other outputs created with the involvement of artificial intelligence and other intelligent information systems. Based on the provisions of the Civil Code of the Republic of Uzbekistan and the Law “On Copyright and Related Rights,” it examines issues of authorship, economic rights, contractual allocation of rights, and legal protection. Furthermore, it identifies uncertainties in the current legal framework and puts forward proposals for improving legislation.*

Keywords: *artificial intelligence, intelligent information system, generative*

model, copyright, intellectual property, civil-law status, right holder, compensation for damages.

Аннотация. *В данной тезисной работе анализируется гражданско-правовой статус текстов, изображений, музыкальных произведений, программного кода и иных результатов, создаваемых с участием искусственного интеллекта и других интеллектуальных информационных систем. На основе норм Гражданского кодекса Республики Узбекистан и Закона «Об авторском праве и смежных правах» рассматриваются вопросы авторства, имущественных прав, договорного распределения прав и правовой защиты. Кроме того, выявляются неопределённости в действующем правовом регулировании и выдвигаются предложения по совершенствованию законодательства.*

Ключевые слова: *искусственный интеллект, интеллектуальная информационная система, генеративная модель, авторское право, интеллектуальная собственность, гражданско-правовой статус, правообладатель, возмещение убытков.*

Kirish. Raqamli iqtisodiyot sharoitida intellektual axborot tizimlari inson faoliyatining ko‘plab yo‘nalishlariga kirib bordi. Generativ sun’iy intellekt vositalari matn, rasm, audio, video, dasturiy kod, dizayn va tahliliy materiallarni qisqa vaqt ichida yaratishi mumkin. Bu imkoniyatlar ishlab chiqarish va ijodiy faoliyat samaradorligini oshirishi bilan birga, yaratilgan natijaning muallifi kimligi, unga nisbatan mutlaq huquqlar kimga tegishliligi, natijadan tijorat maqsadida foydalanish shartlari hamda uchinchi shaxslarning huquqlari buzilganda javobgarlik kim zimmasiga tushishi kabi murakkab savollarni yuzaga keltirmoqda.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, fuqarolik-huquqiy muomalada natijaning texnik jihatdan yaratilgani bilan uning huquqiy muhofaza qilinishi bir xil tushuncha emas. Har qanday axborot yoki raqamli mahsulot avtomatik tarzda mualliflik huquqi obyekti bo‘lavermaydi. Huquqiy baho berishda insonning ijodiy hissasi, natijaning obyektiv ifodasi, foydalanilgan manbalar, platforma shartlari va amaldagi

qonunchilik talablari birgalikda baholanishi zarur.

Tadqiqotning maqsadi — intellektual axborot tizimlari yaratgan natijalarning fuqarolik-huquqiy maqomini aniqlash, mavjud qonunchilikni tahlil qilish hamda huquqlarni samarali himoya qilish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqish. Tadqiqotda formal-yuridik, tizimli tahlil va qiyosiy-huquqiy yondashuvlardan foydalanildi.

1. Intellektual axborot tizimlari natijalarining huquqiy tabiati

“Intellektual axborot tizimi” atamasi ma’lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish yoki yangi mazmun hosil qilishga qodir dasturiy-texnik vositalar majmuini anglatadi. Mazkur tushuncha qoidaga ko‘ra alohida huquqiy maqomni emas, balki texnologik usulni ifodalaydi. Shu sababli natijaning maqomi tizimning “aqlli” deb atalishiga emas, balki uning qanday yaratilgani, qaysi huquq obyektiga mos kelishi va qonunda belgilangan mezonlarga javob berishiga bog‘liq.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 97-moddasida intellektual faoliyatning aniq ifoda etilgan natijalari va ularga tenglashtirilgan vositalarga nisbatan mutlaq huquqlar qonunlarda belgilangan hollarda hamda tartibda e’tirof etilishi nazarda tutilgan [1]. Mazkur qoida intellektual faoliyat natijasiga huquq faqat tegishli huquqiy asos mavjud bo‘lgandagina vujudga kelishini anglatadi. Demak, tizim ishlab chiqargan har qanday javob, tasvir yoki tavsiya o‘z-o‘zidan himoyalanadigan intellektual mulk obyektiga aylanmaydi.

“Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi Qonunning 5-moddasiga ko‘ra, mualliflik huquqi ijodiy faoliyat natijasi bo‘lgan fan, adabiyot va san’at asarlariga nisbatan tatbiq etiladi; huquq g‘oya yoki usulning o‘zini emas, balki uning ifoda shaklini muhofaza qiladi [2]. Qonunning 3-moddasida muallif ijodiy mehnati bilan asar yaratgan jismoniy shaxs sifatida ta’riflangan. Ushbu normalar inson ijodkorligi va asarning ifoda shakli mualliflik huquqi tahlilida markaziy mezon ekanini ko‘rsatadi.

Qonunning 8-moddasi muayyan turdagi ishlab chiqarish uchun mo‘ljallangan texnika vositalari yordamida, insonning bevosita individual asar yaratishga qaratilgan ijodiy faoliyatisiz olingan natijalarni mualliflik huquqi

obyektlari qatoriga kiritmaydi [2]. Mazkur norma avtomatlashtirilgan generatsiya bilan bog‘liq masalalarda muhim ahamiyatga ega. Biroq har bir SI natijasi avtomatik ravishda shu istisnoga tushadi, degan xulosa chiqarish to‘g‘ri emas: foydalanuvchi natijani tanlash, qayta ishlash, tuzish, tahrirlash va yakuniy shaklini belgilash orqali mustaqil ijodiy hissa qo‘shgan bo‘lishi mumkin.

Shu bois natijalarni kamida uch guruhga ajratish maqsadga muvofiq: birinchisi — tizim tomonidan insonning ijodiy hissasisiz deyarli to‘liq generatsiya qilingan natija; ikkinchisi — inson topshirig‘i va tizim yordami bilan yaratilgan, lekin mazmuni sezilarli darajada inson tomonidan shakllantirilgan natija; uchinchisi — inson yaratgan asarning SI yordamida tahrirlangan yoki texnik jihatdan takomillashtirilgan ko‘rinishi. Har bir holatning huquqiy bahosi dalillarga asoslangan individual tahlilni talab etadi.

2. Mualliflik va mulkiy huquqlarni aniqlash muammolari

Asosiy nazariy muammo — sun’iy intellekt tizimini muallif sifatida e’tirof etish mumkinmi, degan savoldir. O‘zbekiston qonunchiligidagi “muallif” ta’rifi jismoniy shaxsga ishora qilgani sababli, amaldagi normalar doirasida SI tizimining o‘zini muallif deb tan olish uchun bevosita huquqiy asos mavjud emas. SI mustaqil yuridik shaxs ham, fuqarolik huquq va majburiyatlarining odatiy subyekti ham hisoblanmaydi. Shu sababli “muallif” sifatida tizimni ko‘rsatish amaldagi qonun matni bilan muvofiqlashmaydi.

Biroq bu xulosa SI yordamida yaratilgan barcha natijalar huquqiy muhofazadan mutlaqo mahrum, degani emas. Agar inson tizimdan oddiy vosita sifatida foydalanib, ijodiy tanlovlarni amalga oshirgan, natijaning tuzilishi va ifoda shaklini belgilagan hamda uni mustaqil ravishda qayta ishlagan bo‘lsa, insonning ijodiy hissasi mavjud qism mualliflik huquqi bilan muhofaza qilinishi mumkin. Bunda prompt yozishning o‘zi har doim ham yetarli ijodiy hissa ekanini oldindan belgilab bo‘lmaydi; promptning batafsilligi, natijaga ta’siri va keyingi tahrir jarayoni faktik holatga qarab baholanadi.

Ish beruvchi yoki buyurtmachi bilan tuzilgan shartnomalarda SI vositalaridan foydalanish, yaratilgan materialga bo‘lgan mulkiy huquqlar, maxfiy

ma’lumotlarni tizimga kiritish, natijani tekshirish va uchinchi shaxslar da’volari bo‘yicha javobgarlik alohida ko‘rsatilishi lozim. Agar xodim xizmat vazifasini bajarishda SI tizimidan foydalansa, huquqiy natija mehnat munosabatlari, xizmat asari haqidagi qoidalar, topshiriq mazmuni va shartnoma shartlariga qarab belgilanadi. Shu sababli “SI yaratdi, demak barcha huquq platformaga tegishli” yoki “foydalanuvchi tugmani bosdi, demak u muallif” kabi umumiy formulalar yuridik jihatdan ishonchli emas.

Patent huquqi nuqtayi nazaridan ham shunga o‘xshash ehtiyotkorlik talab etiladi. SI texnik yechimni topishda yordam berishi mumkin, biroq ixtiroga doir huquqlar tegishli patent qonunchiligi va ixtirochilikka oid mezonlar asosida aniqlanadi. Bundan tashqari, natija mualliflik huquqi bilan himoyalanmasa ham, u tijorat siri, shartnomaviy maxfiylik, ma’lumotlar bazasiga bo‘lgan huquqlar yoki insofsiz raqobatga qarshi normalar doirasida muayyan himoyaga ega bo‘lishi mumkin.

3. Uchinchi shaxslar huquqlari va fuqarolik-huquqiy javobgarlik

SI tizimlari natijalaridan foydalanishda uchinchi shaxslarning huquqlariga rioya etish mustaqil masala hisoblanadi. Generativ tizim yaratgan tasvir, matn yoki musiqa mavjud asarga o‘xshash bo‘lishi, himoyalanadigan elementlarni takrorlashi yoki shaxsning ismi, tasviri va obro‘siga daxldor ma’lumotlarni o‘z ichiga olishi mumkin. Natijani foydalanuvchining o‘zi yaratmaganligi mualliflik huquqi egasining talablarini avtomatik ravishda istisno etmaydi. Huquqbuzarlik mavjudligi o‘xshashlikning tabiati, foydalanilgan qism, huquqiy istisnolar va dalillar asosida aniqlanishi kerak.

Qonunning 62-moddasi mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni buzish holatlarini, jumladan tegishli ruxsatsiz asarni takrorlash, tarqatish yoki boshqacha tarzda foydalanishni nazarda tutadi; 61-modda esa qonunchilikni buzganlik uchun javobgarlikka ishora qiladi [2]. Shu normalar SI vositasi yordamida olingan natijadan foydalanish holatlariga ham, agar tegishli huquq obyektidan noqonuniy foydalanish aniqlansa, tatbiq etilishi mumkin. Texnologiya vositachilik qilgani huquqiy tahlilni bekor qilmaydi.

Fuqarolik-huquqiy himoyada talabning turi buzilgan huquq va isbotlangan holatlarga bog‘liq. Huquq egasi huquqni tan olish, buzilishni to‘xtatish, noqonuniy foydalanish oqibatlarini bartaraf etish, zararlarni undirish yoki qonunda nazarda tutilgan boshqa himoya choralarini qo‘llashni so‘rashi mumkin. Fuqarolik kodeksining 14-moddasidagi zararlarni qoplash qoidalari ham tegishli shartlar mavjud bo‘lganda ahamiyat kasb etadi [1]. Zarar, sababiy bog‘lanish va javobgarlik asoslari har bir nizoda alohida isbotlanadi; SI ishlatilganining o‘zi javobgarlikni avtomatik belgilamaydi.

Bundan tashqari, tizimga uchinchi shaxslarning mualliflik huquqi bilan himoyalangan asarlari, tijorat siri yoki shaxsga doir ma’lumotlarini kiritish alohida huquqiy xavflarni tug‘diradi. Foydalanuvchi platforma shartlari bilan bir qatorda maxfiylik, shaxsga doir ma’lumotlar va tegishli intellektual mulk normalariga ham rioya qilishi kerak. Natijani ommaga e’lon qilishdan oldin huquqiy tekshiruv o‘tkazish, ayniqsa reklama, nashriyot, ta’lim, dasturiy mahsulot va tijorat faoliyatida, xavflarni kamaytiradi.

4. Qonunchilikni takomillashtirish va huquqlarni himoya qilish bo‘yicha takliflar

Birinchidan, mualliflik huquqi to‘g‘risidagi qonunchilikda inson ijodiy hissasi bilan SI tomonidan avtomatik hosil qilingan ifoda o‘rtasidagi farqni izohlovchi mezonlarni belgilash maqsadga muvofiq. Bunda SI tizimiga muallif maqomini berishdan ko‘ra, insonning ijodiy tanlovi, natijani boshqarish darajasi va mustaqil tahriri kabi holatlarni baholashga urg‘u berish mumkin. Qonunda natijaning himoyalanadigan qismlari inson hissasi bilan chegaralanishi, sof avtomatik hosil qilingan materialga esa alohida yondashuv qo‘llanishi masalasi ochiq muhokama qilinishi lozim.

Ikkinchidan, SI tizimlarini ishlab chiquvchilar va xizmat ko‘rsatuvchi platformalar uchun foydalanish shartlarining shaffofligi kuchaytirilishi kerak. Foydalanuvchiga natijadan tijorat maqsadida foydalanish mumkinligi, litsenziya cheklovlari, uchinchi shaxslar huquqlari bo‘yicha kafolatlar va shikoyatlarni ko‘rib chiqish mexanizmlari sodda tilda tushuntirilishi zarur. Bunda platforma shartnomasi

qonunchilikning majburiy qoidalarini chetlab o‘tish vositasiga aylanmasligi lozim.

Uchinchidan, huquq egalarining manfaatlarini himoya qilish bilan innovatsiyani rag‘batlantirish o‘rtasida mutanosiblik ta’minlanishi kerak. Ta’lim, ilmiy tadqiqot va tahlil maqsadlarida asarlardan foydalanish masalasi amaldagi istisnolar va cheklovlar doirasida aniq tushuntirilishi, shu bilan birga tijorat miqyosida ruxsatsiz takrorlashning oldi olinishi lozim. Ma’lumotlardan modelni o‘qitishda foydalanish masalasi ham mualliflik huquqi, litsenziyalash, ma’lumotlar manbalarining qonuniyligi va xalqaro amaliyot bilan bog‘liq alohida tartibga solish ehtiyojini keltirib chiqaradi.

To‘rtinchidan, sud va nizolarni hal qiluvchi organlar uchun texnik ekspertiza va dalillarni baholash bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish zarur. Ekspertiza faqat natijaning o‘xshashligini emas, balki o‘xshash elementlarning himoyalanish darajasi, yaratilish jarayoni, insonning ijodiy hissasi va mavjud asarlardan foydalanish ehtimolini ham ko‘rib chiqishi kerak. Tashkilotlar uchun esa SI vositalaridan foydalanish siyosati, mualliflik huquqi tekshiruv ro‘yxati va hodisalarni qayd etish tartibi joriy etilishi mumkin.

Beshinchidan, shartnomaviy amaliyotda SI bilan bog‘liq alohida bandlardan foydalanish tavsiya etiladi. Ularda foydalaniladigan vositalar, natijaga nisbatan huquqlarni taqsimlash, natijani inson tomonidan tekshirish majburiyati, maxfiy ma’lumotlar bilan ishlash, uchinchi shaxslar da’volari yuzasidan xabar berish va zararlarni qoplash tartibi ko‘rsatilishi lozim. Bunday yondashuv noaniqlikni kamaytiradi, biroq shartnomaviy bandlar uchinchi shaxslarning qonuniy huquqlarini bekor qila olmasligi alohida qayd etilishi kerak.

Xulosa. Intellektual axborot tizimlari yaratgan natijalarning fuqarolik-huquqiy maqomi texnologik yangilik bilangina emas, balki amaldagi intellektual mulk institutlarining asosiy mezonlari bilan belgilanadi. O‘zbekiston qonunchiligida muallif ijodiy mehnati bilan asar yaratgan jismoniy shaxs sifatida ta’riflangan, mualliflik huquqi esa ijodiy faoliyat natijasi bo‘lgan va obyektiv shaklda ifodalangan asarga tatbiq etiladi. Shu sababli sof avtomatik generatsiya natijasini inson muallifligi bilan tenglashtirish uchun yetarli asos mavjud emas; ayni

vaqtda insonning mustaqil ijodiy hissasi bilan shakllangan qismlar tegishli shartlarda himoyalanishi mumkin.

Huquqiy aniqlikni ta’minlash uchun qonunchilikda inson ijodiy hissasini baholash mezonlarini rivojlantirish, platforma shartlarini shaffoflashtirish, dalillarni saqlash amaliyotini kuchaytirish va SI yordamida yaratilgan natijalardan foydalanish bo‘yicha shartnomaviy tartiblarni takomillashtirish lozim. Asosiy yondashuv — texnologiyani muallif sifatida sun’iy ravishda tan olish emas, balki inson, platforma va boshqa ishtirokchilarning huquq hamda majburiyatlarini adolatli va oldindan prognoz qilinadigan tarzda belgilashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar va normativ-huquqiy manbalar:

[1] O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi (birinchi qism), 1995-yil 21-dekabr. Xususan, 14-modda va 97-modda. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi — LexUZ. https://lex.uz/uz/docs/-111189

[2] O‘zbekiston Respublikasining 2006-yil 20-iyuldagi O‘RQ-42-son “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi Qonuni. Xususan, 3, 5, 8, 10, 61–62-moddalar. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi — LexUZ. https://lex.uz/uz/acts/-1022944

[3] World Intellectual Property Organization (WIPO). The (Human) Author in the World of Artificial Intelligence. WIPO Conversation on Intellectual Property and Frontier Technologies, Eleventh Session, 23–24 April 2025. https://www.wipo.int/edocs/mdocs/mdocs/en/wipo_ip_conv_ge_25/wipo_ip_conv_ge_25_ss18.pdf

[4] O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi va mualliflik huquqi to‘g‘risidagi qonunchilikning intellektual mulk obyektlari, mutlaq huquqlar hamda huquqni himoya qilishga doir normalari (normativ-huquqiy tahlil).